

МЕТАМОРФОЗЕ СРПСКОГ КРУГА

Петар Пијановић, *Српски културни круж: 1910–1918*, Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012

Рашчитавање културноисторијског писма српског народа деликатним чине не тек историјски обрти, сагласно којима се одмеравају услови културног делања у најширем смислу, већ и идеолошке мене, према којима се одређене конститутивне вредности националног културног система преосмишљавају, унапређују, проблематизују, гасе. Раздобље које обухвата последње деценије 19. века и прву половину 20. века, особито године до Првог светског рата, Петар Пијановић у књизи *Српски културни круж: 1910–1918*. препознаје као пресудно за статус српске културе у 20. веку, не само по нарастању разноликих могућности културног самоодређивања колектива, него и по драматичној подложности културе и свести о културном идентитету идеолошко-политичкој интерпретацији и ревизији. Културни регистар српског народа, одређен укупним уметничким, научним, социјалним, просветним, економским, религиозним и другим својствима, и у историјском и у културолошком промеру манифестује сложена процедуру културне творбе заједнице, те потребује и обазрив, обухватан, методолошки комплексан приступ. Пијановићева књига *Српски културни круж: 1910–1918*. савременом читаоцу омогућава да наново и исцрпно распозна најзначајније одблеске културног живота српског етнитета на преласку из 19. у 20. век и да сабере најпоузданије културолошке прозире досадашњег приказивања референци културе на размеђи столећа. Читаоцу је дарована и могућност да самери елементе историје културе релевантним политичким, идеолошким, историјским, привредним, цивилизацијским променама, специфичним уметничким, особито књижевним, облицима, те да на подлози вишеслојне културолошке пројекције изнедри достојно разумевање једног драгоценог тренутка српске прошлости, широко поимање целокупне српске културно-историјске грађе, као и интегрално проницање у карактер генеричких обележја савремене српске културе и њеног статуса у јужнословенском и европском подручју.

Потешкоће у типолошком идентификовању књиге *Српски културни круг: 1910–1918*. једнакомерне су настојању аутора да у исто време минуциозно и широкохватно испољи хетерогену природу идентитета српског народа, па њено читање доказује како је вишеструкост научних равни овог опсежног рада оправдана као замисао, и узорита као остварење. Синтетична и аналитична, Пијановићева монографија уоквирује не тек неколико магистралних токова српске културне историје 19. и 20. века већ и, једнако пажљиво, укупну егзистенцијалну, јавну и приватну, историју народа и појединца. Уводно поглавље *Култура и културни круг* раскрива сложеност разумевања појма култура. Пијановић под културом у најширем смислу речи поима људску духовну стварност, „идентитет сваког појединца и народа”, „један од битних чинилаца људске историје”. Проучавање појава у култури једног народа почива на увиду у књижевност, уметност, политику, филозофију, веру, морал, обичаје, привреду, војску, право, издаваштво, медије, свакодневицу, индивидуалне и заједничке, естетске и ванестетске начине изражавања и интеракције, потребује познавање начина живота, процедура социјализације, развоја друштва, историје идеја и цивилизацијских праваца. Заснивајући студију на тематском начелу излагања најважнијих видова, личности и критичке историје српске културе и на хронолошком начелу поступности садржаја друге половине 19. и прве половине 20. века, Пијановић настоји да одмери рефлексију националног идентитета у садржају културног круга. Поглавље II *Нацрт за историју модерне српске културе* раскрива 20. век као раздобље промене културних образаца, повезаних са изменама у идеолошком осмишљавању идентитета Југославије и Југословена, односно са преображајима српског културног идентитета сагласним пројекту југословенске политичке и културне интеграције. Растакање идеологије грађанске културе, пре Великог рата и између два светска рата, исходује, након Другог светског рата, доследним оповргавањем грађанског духа у култури и уметности. Напуштање аутохтоних вредности српског народа у корист ултимативне идеолошке парадигме југословенске државе требало је да омогући стварање новог језичког, културног и политичког амбијента, али Пијановић српскохрватску језичку, културну и политичку симбиозу оцењује као вештачку, некритичку, неуспелу.

У поглављу III *Оквири културе* Петар Пијановић разматра друштвене прилике у вези са дејством историје, те статус старих и пријем нових вредности у облицима приватног живота. Разумевајући историју као предодређујући „шири оквир”, „дубинску подлогу или градивни материјал” културног живота, Пијановић сачињава преглед историјских догађаја и политичких идеја с почетка 20. века како би, историографским захватом, дијагностиковао болест „која ће у то време, уз све успехе Срба, почети да растаче тек исцељени и обновљени српски корпус”

(стр. 104). Знакове препородnog доба Пијановић, у поглављу IV *Видови културе*, читава у домену развоја образовања и науке – у увећању броја школа, наставног особља, као и у стварању и унапређењу услова за високошколски рад. Значај установа националне културе, попут Велике школе, Српске краљевске академије, Српске књижевне задруге, Матице српске, Српске православне цркве, неколиких позоришта, музеја и библиотека утврђен је и с обзиром на хомогенизацију духовног живота српског народа. Говор о развојном току књижевности претпоставља и испољавање веза унутар укупне уметничке димензије, па студија *Српски културни круж: 1910–1918* репрезентује одређеност еволуције књижевности стањем у другим уметностима – у сликарству, вајарству, архитектури, музици, позоришној и филмској уметности, али и тенденцијама у филозофији. Подаци о издавачима, књижарима, књигама, штампи и читалаштву у Србији на прелазу из 19. у 20. столеће доказују да, осим што су поспешиле културни препород, књиге су биле и „израз националног и моралног витализма у преломно доба када су култура, знање и бодар дух били насушно потребни српском народу” (242). Разноликост чинилаца културе (језика, вере, образовања, науке, морала, обичаја, политике), променљивост и противречност историјских токова колебају јединствен културни модел. У поглављу V *Нови културни код* Петар Пијановић истиче заблуду српске елите, која у југословенској заједници није могла задобити „проширену државу”, а у новој државној заједници није могла напореда развијати европску модерност и југословенску идеју, извести „плуралну и у основи изразито анационалну” синтезу.

Поглављем VI *Слојеви у култури*, упућивањем на дела Борисава Станковића, Сима Матавуља, Стевана Сремца, Јована Дучића, Милана Ракића, назначивањем поетичких али и грађанских мена, Пијановић исцртава књижевну мапу међе векова и изводи је, захваљујући индикаторима културе у књижевним текстовима, до хоризонта обележавања српске културне мапе. Књижевност, с једне стране, рефлектује утицај политичке свести, с друге, међутим, баш је развој литературе и културне свести распознат као фундаментална одредница очувања идентитета народа. У завршници књиге *Српски културни круж: 1910–1918*, у поглављу VII *Књижевни и културни корџус*, Петар Пијановић подсећа на неподударност категорије државе и категорије културе и књижевности, па раздваја и појам културног круга од појма државне територије. Али „ако културни круг нужно не подразумева једну државу, подразумева културну заједницу у којој се културни идентитет стиче, ствара и прихвата” (405). Управо разликовање распрострања једне националне културе од државног простора усмерава пажњу савременог тумача књижевности на „област духа”, у којој књижевност и култура премашују границе државе, образују по идентитет српског народа важнији, оптималнији од политичког – духовни круг. Стога пресуднијим од њихових идеолошких

недоследности и противречности, Пијановић сматра „то да су и Белић и Скерлић на добар начин обележили мапу духовног живота код Срба на почетку XX века” (405).

Настојање Петра Пијановића да изложи српски културни и књижевни корпус с почетка 20. века мотивисано је идејом о кризи српске културе у столећу за нама. Иако се на међи векова српска култура и српско национално биће заснивају на патријархалном регистру вредности и на српској идеји, извесно је да се јављају и елементи дезинтеграције стабилног идентитета нација. Препознајући да процеси који „тање српску идеју” имају југословенски знак, Пијановић указује не само на то да се од почетка 20. века „не говори толико о уједињењу Срба у једној држави колико о држави југословенских народа”, него и на то да је управо културна идеологија „у том чудном обрту одиграла ... улогу која ће имати дугорочно неповољне последице у новијој српској историји” (408). С друге стране, дефинисање раслабљујућег дејства идеологије југословенства у кругу српске културе не онемогућава да истраживач правомерно осветли живот основних идентитарних вредности заједнице. Пијановићева књига *Српски културни круж: 1910–1918*. освечтава херменеутичку перспективу која се не исцрпљује идеолошком критиком, заборављајући културни регистар у име кога проговара, већ управо становиште о ослабљености услед идеолошких преусмерења обогаћује раскошним прегледом старих и нових вредности што круг одржавају. Према монографијом *Српски културни круж* спретно назначавача дезинтегративне последице културне идеологије по српски национални и културни идентитет, Пијановић чини и далеко више: сабира књижевне, уметничке, научне и историјске учинке који обезбеђују да се баш у времену кризе у домену културе појаве и њени спасоносни чиниоци. Уочивши како се у ослабљеном српском културном корпусу напоредо са идеолошким одвијају и изузетни стваралачки процеси, Петар Пијановић је сачинио исцрпан осврт на једну етапу српске модерне културе вредан не само позорности читалаца овога тренутка него и сваког будућег повратка српској модерној историји. Заокружени хоризонт Пијановићеве књиге претпоставља правомерно одређење идеолошко-политичких и поетичких прекретница али и афирмисање вредности које су на културној мапи Европе као аутохтону, „изворну, јаку и живу”, исказале српску духовну традицију, захваљујући чему у савременим судеоницима српског културног живота оглашава и проблем односа према традицији модернитета и феномен актуелне кризе националног и културног бића српског народа. Вишесмерност Пијановићевог говора, као и временска вишеслојност представе о српској култури на почетку 20. века, књигу *Српски културни круж: 1910–1918*. установљавају као разбориту и разложну критику минулих идеолошких опредељења, али и као ризницу српских постигнућа, као упит над старим,

заводљивим визијама будућности и новим, редуктивним представама о прошлости, али и као каталог аргумената о опстајању јединственог, круговидног бића и културе српског народа, као одсев стрепње, али и као – путоказ.

Часлав НИКОЛИЋ